

Mi lesz a NER-rel a Fidesz választási veresége után?

Fleck Zoltánnal, Ligeti Miklóssal
és Martin József Péterrel beszélget Vicsek Ferenc

32

Vicsek Ferenc Köszöntök mindenkit a Progress Alapítvány és az újságíró-szövetség közös rendezvényén. Az autoriter rendszertől a demokráciáig, ez a mai est címe. Én fölkaptam a tollamat, amikor megláttam, na mondom, ezek is elrontottak valamit, mert nyilván a demokráciától az autoriter rendszerig akarták írni. Aztán elolvastam, hogy mire gondolnak, és kiderült, hogy ők már előrébb tartanak, mint én. Már ott tartanak, hogy akkor ennek az autoriter rendszernek ezek szerint vége lesz, és akkor hogyan lesz belőle újra demokrácia. A Progress Alapítvány kutatást indított, egy sorozatot, a kutatók publikációiból kötetet szerkesztenek, de előtte elvállalták azt, hogy egy-egy esten, egy-egy témakörben a társadalom válságának fontosabb fejezeteiről külön beszélnek. Mai vendégeink: Fleck Zoltán, Ligeti Miklós és Martin József Péter. Csalók és csalódások Fleck Zoltán könyvének címe. Végre támogatást kap az ember azokhoz az érzéseikhez, amelyek már felgyűlnek benne. Hogyan lehet tudományosan is erről a mérhetetlen mennyiségű morális aljasságról be-

szélni, amiben élünk? Ami okozza a fuldokló érzésünket. Ha lehetne, úgy folytatnám a címet, hogy Csalók és csalódások: aljasságok, sunyiságok, gátlástalanságok. Meg is kérem Fleck Zoltánt, hogy pár szóval egészítse ki mindezt.

Fleck Zoltán A Progress Alapítvány régóta azt állítja, a legutóbbi néhány alkalommal ilyen könyveket adtunk ki, amelyekben az a kiindulópont, hogy az Orbán-rendszer már megbukott, csak még nem tudnak róla, vagy nem érzik mindenhol. Ezek a felbomlás forgatókönyvei, de az én könyvemet is a Progress támogatta. E több tucatnyi könyv elkészítésének módja unikális a mai könyvkiadásban és Ágh Attilának köszönhető. A most készülő kötet kifejezetten abból indul ki, hogy fontos a diagnózis, mert anélkül nem tudjuk, hogy mi fog következni. A diagnózis azért jelentős, mert meghatározza, hogy mi az, ami előttünk áll feladatként, és milyen alternatívák vannak. Én részben erről szeretnék beszélni, de igazából szerintem mindenki, aki érdeklődik a közélet iránt, az elmúlt években sok ilyen diagnosztikus kísérletnek volt a tanúja. Tehát a diagnózis közismert lehet. De szeretnék egy lépéssel továbbmenni, és azt mondani, hogy arról kell beszélni, hogy milyen alternatívák merülhetnek fel a közeli jövőben. Nem ígérek derűs percek

* Elhangzott a Progress Alapítvány szeptember 26-i rendezvényén Budapesten. Fleck Zoltán jogász, szociológus, egyetemi tanár, Ligeti Miklós jogász, a Transparency International Magyarország korrupcióellenes civil szervezet jogi igazgatója, Martin József Péter közgazdász, szociológus, újságíró, a Transparency International Magyarország ügyvezető igazgatója – a szerk.

az olvasóinknak. De szerintem ezt senki nem várja tőlünk. Ami mégis derűre ad okot, az a kiindulópontunk, hogy szerintünk akármi is történik a következő tavaszi választásokon, az Orbán-rendszer megbukott. Az, hogy hogyan lesz ennek vége, nem tudjuk pontosan, de láthatólag súlyos válságban van. Jogilag, gazdaságilag, morálisan, mindenhogyan. E könyvben reményeink szerint szó lesz felsőoktatásról, sajtóról, szólásszabadságról, korrupcióról, gazdaságról, jogállamról, demokráciáról. Átfogó képet rajzolunk, de még mindig nem lesz teljes a kép, mert még ezer dologról lehetne beszélni.

Vicssek Lényegében három előadásra készülünk. Fleck Zoltán előadásának az a címe, hogy Az összeomlás természetrajza, az Orbán-rendszer végjátéka. Az a vicc, hogy én azt képezem, hogy ezt mindennap újra kell írni, tehát, mondjuk, a mai nap már egyszer full lement egy végjáték a pedofilbotrány kapcsán, és te nyilván nem erről fogsz beszélni, de az ember azt érzi, minden nap új végjáték zajlik a szemünk előtt.

Fleck Azt ígérem a többiek nevében is, hogy rövidek leszünk, mert inkább beszélgessünk vagy vitatkozzunk a dolgokról. Jól érzed egyébként, mert az én mondanivalóm az lesz az elején ennek a tanulmánynak, mennyire nehéz előre látni, hogy mi fog történni, tehát ebben különbözik a demokrácia a nem demokráciától, a jogállam a nem jogállamtól, hogy ebben az autokratikus állapotban, aminek a végét kívánjuk, és látjuk a jeleit a bomlásnak, nem tudjuk pontosan, hogy hogyan fog megszűnni. Tehát olyan forgatókönyveket pró-

bálnék felvázolni, amelyek közül néhány a választásokkal kapcsolatos, tehát ezek szerint a választásokon történik valami, határozottan az az érzésünk, hogy fog történni valami a választásokon. Legalább négy dolog történhet: vagy kis többséggel nyer a Fidesz vagy nagy többséggel, illetve vagy kis többséggel, vagy nagy többséggel veszíti el a választásokat.

Vicssek Bocsánat, de vannak olyan hangok is, hogy nem lesznek választások.

Fleck Hát igen. De az a B pontban következne nálam. Én azt mondtam, hogy az egyik verzió az, amikor a választásokat megrendezik, a másik az, amikor nem. Az ezzel foglalkozó politológusok figyelmeztettek, hogy egy kormányzati tényező, amelyik hatalmon van, nem tudja megnyerni a választásokat, legfeljebb elveszíteni tudja. Akkor most pontosítsuk ezt a négy forgatókönyvet, más-más dolog következik ezekből. Azt gondolom, hogy jelentős különbség van abban, hogy mekkora lesz a mandátumkülönbség a demokratikus ellenzék és a Fidesz között, és ebből következik egy csomó lehetséges veszély. Amikor ezt az ominózus mondatomat mondtam ott a Tisza-szigeten, pont arról volt szó, hogy egy olyan helyzet állhat elő, amikor az éppen a hatalmát elveszteni látszó konglomerátum nem nagyon akarja elengedni a hatalmat, és ebből is sok olyan dolog következik, amire érdemes felkészülni. Én ott csak a közjogi felkészülésre gondoltam. Érdemes lesz valahogyan szembenézni azzal, hogy itt a jogi szabályok és a közjogi intézményi megoldások nem biztos, hogy megoldást jelentenek ahhoz, hogy kivezessenek

a válságból, politikai eszközöket is kell használni. Ez volt a mondanivalóm lényege. Minden másképp zajlik, ha egy nagyobb arányú autokratikus bukás következik be, ekkor a demokratikus politikai erők nagyobb mandátumszámot tudnak felmutatni. Én egyszerűen csak azt akarom megírni ebben a tanulmányban, hogy szociológiai, politológiai, politikai szociológiai, pszichológiai és egyéb tényezők vannak a joga túl, amelyeket számításba kell vennünk. Tehát az alkotmánybírák vagy a köztársasági elnök és a legfőbb ügyész esetében egyáltalán nem mindegy, hogy milyen társadalmi támogatottságot lát a következő kormányzat mögött, mert ha azt látja, hogy ez egy masszív rendszer-váltó akarat, akkor azért nagyobb valószínűsége van annak, hogy nem fogják eljátszani, hogy ők lojálisak a régi úrhoz.

Vicssek A korábbi hűségesküjüket beteszik a vitrinbe.

Fleck Abból indultam ki, hogy ezeket a kádereket nem feltétlenül tiszta meritokratikus elvek alapján választották ki – ez eufemizmus volt –, de nem egyszerűen csak a lojalitás szempontja működött, hanem volt valami szakmai oka annak, hogy a helyükre kerültek. Ha diplomával rendelkeznek ahhoz a pozícióhoz, akkor van valamilyen szakmai kötődésük valamilyen szakmához, és én egyébként ebben a tekintetben a legfőbb ügyészt érdekes esetnek látom. Aki bíró volt, aztán ügyész lett, és az egész élete, a karrierje az igazságszolgáltatásban telt, annak előbb-utóbb szembe kell néznie bírókkal, ügyész kollégákkal, ügyvédekkel és másokkal, és nagyobb az esélye annak, hogy valaki

visszatér a szakmája elvárásaihoz. Persze ehhez politikai erő kell. Annak az esélynek kell elvesznie, hogy a Fidesz-uralom az elvesztett választások után gyorsan visszatérjen, mert könnyen vissza tud térni. Viszonylag sok olyan csapda van a rendszerben, amelyek segítségével gyorsan vissza tudják szerezni a hatalmat, mert elég könnyen elő tudják idézni a következő kormányzat bukását. Ehhez minden eszközük megvan. Annak idején Bárándy Péterrel, Vörös Imrével és más jeles kollégákkal megírtuk azt a száz-akárhány oldalnyi szöveget arról, hogy milyen típusú feszültségekkel és csapdákkal kell szembenézni, és hogyan kell ezeket eliminálni. Ezek a helyzetek most is állnak, tehát ez most is létező probléma. Visszatérve a B ponthoz, tehát amikor nincs választás, vagy a választások előtt vagy után történik valami. Amikor azt mondom, hogy az Orbán-rendszer szerintem haldoklik, akkor azt is mondom, hogy még ha megnyeri a választást, akkor is haldoklik. Tehát kap valami legitimitást, de olyan súlyos bajok veszik körül, amelyek közül most te említettél véletlenszerűen egy ügyet, de hát föl tudnánk sorolni, csak a morálisan is jelentős ügyek közül egy sorozatot, amelyek ráégték a kormányzatra és előbb-utóbb ezek összeérnek. Nem működnek a nagy rendszerek, az egészségügy, az oktatásügy, az egyetemi autonómia, kezdi elveszíteni a türelmét egy csomó szakma és társadalmi csoport. Már nem lehet visszadugni a Tiszát a palackba. A Tisza árad, igen, de határozottan azt gondolom, hogy a választás ugyan nagyon fontos, de nem biztos, hogy a döntő tényező vagy a döntő időszak lesz az átmenetben, mert előfordulhat még az is, hogy az

Orbán-rendszer rájön arra, hogy veszélyes neki választásokat rendezni, és akkor nem rendezi meg. Szerintem ez halálosan veszedelmes lenne, mert a feszültségek akkor is megvannak, csak éppen nincs az a picis szelep, amit választásoknak nevezünk.

Vicssek *Martin József Péter a későbbiekben az uniós konfliktusok a jogállamisági kérdésekben témakörben tart előadást. Azért hozom ezt itt szóba, mert uniós tagállam vagyunk, és az unión belül nem olyan egyszerű nem rendezni választást. De van valami, amit iderángatnék. Az elmúlt napokban az volt az egyik kulcskérdés, az egyik interjúban mondta Magyar Péter, hogy nincs az első tíz, aztán bővítette, az első ötven győztes választás után kezelendő probléma között a választási rendszer átalakítása. Ennek az az értelme és üzenete számunkra, hogy mi már egyszer, mondhatom nagyvonalúan, '22-ben belefutottunk abba, hogy szintén a választások előtt elmagyaráztuk, hogy akkor mit hogyan kéne csinálni, és így ezek az elméleti fejtegetések a választással és a végeredménnyel kapcsolatban inkább csak, ha nem is depressziót, de sok-sok csalódottságot vetítettek előre. És volt az a konklúzió, hogy most már az értelmiség maradjon nyugton, hagyja a dilemmáit másra. Most is az a kérdés, hogy akkor mit kezdjünk ezzel a dilemmával. Az én dilemmám az, hogy a sopánkodásunkkal kiket ábrándítunk ki, vagy egyszerűen csak hagyjuk felosztani a tájékoztatási szférát két nagy területre. Az országjárók mondják azt, hogy ott mi a probléma, amit ott hallani akarnak, hogy mivel kapcsolatban várnak megoldásokat és egy szűkebb körben mi, értelmiségiek meg törjük a fejünket azon,*

hogy egyébként majd mit kell csinálni azoknak, akik közelebb vannak a tűzhöz. Tehát két részre osztható-e úgy, ahogy én most osztottam a tájékoztatást és a gondolkodást erről az egészről, vagy nem, törődjek bele abba, hogy a dilemmákat meg kell osztani a szélekkel is.

Fleck Nem akarom eljátszani, hogy értenék a politikatudományhoz, de azt megértem, hogy ilyen helyzetben egy demokratikus tömböt vezető, tehát egy rendszerváltást akaró politikai vezető nem érvel nagyon erősen a jogállami értékek mellett, mert az nem különösebben népszerű. Az elmúlt tizenöt év nagyon erősen megcincálta ennek a fogalomnak a jelentéstartományát, és valóban olyan, mintha értelmiségi játékszer lenne. Azonban ebben van egy veszély, amiről elég gyakran lehet olvasni és hallani. A veszély az, hogy ugyanaz a típusú, csak legfeljebb egy kicsit más színű populistá, jobboldali kormányzás lesz, amely szintén nem tekinti majd fontosnak a kormányzat korlátait, és lehet, hogy Európa-barátabb lesz, de nem lesz igazán jogállami konstrukció. Én ebben nem hiszek, optimistább vagyok. Valószínűleg csak arról a politikai stratégiáról van szó, hogy sokkal fontosabb dolgokról kell beszélni...

Vicssek *Előbb meg kell nyerni a választást, utána majd kiderül.*

Fleck A személyes tapasztalatomat hadd mondjam el. Amikor ez a legutóbbi botrány előfordult velem, utána három hétig azzal foglalkoztam, hogy a demokratikus sajtó rendelkezésére álltam. Ez pont augusztusban, nyaralás közben nem volt

annyira kellemes, de nagyon fontos volt. És azt tapasztaltam, hogy emberek, akik megismertek az utcán és megszólítottak, ismerősek és ismeretlenek, azt mondták, hogy érdemes ezzel foglalkozni. Nekem mint választópolgárnak fel kell készülnöm mindenre. Nem csak arra, hogy kire szavazok, hanem arra is, hogy mire számíthatok az utcán, a sajtóban, egyáltalán a közéletben, hogy bizonyos forgatókönyvekkel tisztában kell lennem, köztük olyan kérdésekkel is, amelyet a szakmai elitek próbálnak a saját kezükben tartani. Amikor nem unalmas demokráciáról van szó, hanem arról, hogy autokráciából lehet-e demokráciát csinálni békés eszközökkel, lehetőleg békés eszközökkel, akkor ilyen kérdésekkel néha az utcán is kell foglalkozni. Nem is beszélve az én nünükémről, hogy előbb-utóbb új alkotmányt kell alkotni, inkább előbb. Az ilyen helyzetben ezekkel a kérdésekkel muszáj foglalkozniuk azoknak is, akik nem jogászok, nem ezzel foglalkoznak, egyszerűen csak felelős állampolgárok. Azt tapasztaltam, hogy az emberek igénylik, hogy ezekről a dolgokról beszéljünk. Értem Magyar Pétert, hogy nem beszél választási rendszeréről, ugyanakkor szerintem ennek megvannak a veszélyei.

Vicsék Hadd kérjem fel Ligeti Miklóst, hogy a jogállamiság felszámolása és helyreállítása cím mögé tekintsünk be közösen.

Ligeti Miklós Köszönöm szépen, hogy itt lehetek. Azzal kezdeném, hogy mi történt itt, és mi történt velünk 2010 és mondjuk a mai nap között. Annyit érdemes felvillantani ebből, hogy 2012 óta hangoztatjuk az

állam foglyul ejtése tételét. Ez egy ideig nagyon üresen kongott, vagy pusztába kiáltott szó volt, aztán fokozatosan elterjedt. Ma már a rendszer kritikusai, a hatalom kritikusai ezt tulajdonképpen axiómaként kezelik. Ezt először '12-ben az állam működését vizsgáló tanulmányban a Transparency International Magyarország mondta ki. És az a kérdés, hogy miért az államot ejtették foglyul, illetve hogy miért elsőként az államot. Mert azóta tudjuk, hogy nyilván a gazdaság nagy részét is leuralták, és van egy csomó egyéb alrendszere a társadalomnak, ahol több-kevesebb befolyásra tett szert a rendszer. Ezen gondolkodva tegnap felötlött bennem, hogy én kezdőként, Zoli, te pedig szerkesztőként 2007-ben, 2008-ban benne voltunk abban a kutatásban, ami az állam rendetlenségét vizsgálta. 2007–2008-ban az volt az alapvető benyomás, hogy ne mondjam, meggyőződés az állam működését illetően, hogy nem működik az állam. Bármihez nyúl, abból baj lesz, abból rossz lesz. Ehhez képest miért gondolta úgy 2010-ben a Fidesz meg Orbán Viktor, hogy az állam irányából érdemes támadni? Mostanra azt, hogy ez az állam, ami a NER-ben működik, nagyon sok esetlegességet mutat, de ahol akar, ott nagyon hatékonyan is fel tud lépni. Azokat a gyerek- vagy kamaszbetegségeket, amelyeket 2007–2008-ban rendszerszintű tünetként kimutattunk, képes volt kinőni. Ma már az adót be tudja szedni, nagyon erős adóprést tud hatékonyan alkalmazni. A hatalmát kikezdő visszaélés számos formáját vagy fel tudja számolni, vagy nemszeretem és csúnya kifejezéssel élve ezeket úgy tudja becsatornázni, hogy ne bántsák a rendszernek a fennmaradását, a re-

zsiteljesítményt. Ha kell, akkor enged a korrupció és a lenyúlás iránti vágnak, az adóelkerülés régóta meglévő ösztönének, például létrehozza a látványcsapatsport-támogatást, közkeletű elnevezéssel a TAO-pénzrendszert, ami egyrészt az adóelkerülés kiváló formája, másrészt teljesen ellenőrizetlenül ezermilliárdos nagyságrendben dob rá mindenféle felkészültség, apparátus, készség nélkül lévő szervezetekre közbevételeket. De ugyanakkor online pénztárgépek vannak, elektronikus útdíjfizetés van, európai uniós rekorderre szűkül le az áfarés, vagyis az elvárt és a beszedett adó közötti különbözet, ami 20 százalék környékén mozgott, akár a 25 százalékot is súrolta 2010-et megelőzően, 2023-ban pedig 2,3 százalékra szűkült. És az olyan megcsontosodott évszázados korrupciós jelenségekkel szemben is, mint a hálapénz, képes fellépni. Minden eddiginél hatékonyabbnak ígérkezik a fellépés az ilyen típusú kiskorrupcióval szemben. Igenis ki kell mondanunk, hogy bizonyos értelemben, most egyetértve Jancsics Dávid korrupciókutatóval, ez egy erős állam, ezt megérte foglyul ejteni, mert ezen keresztül sok mindent el lehetett érni. Ezen keresztül lehetett a korporációkat elérni, a nagy jogászi hivatásrendeket le lehetett uralni, meg lehetett mutatni a bíróságnak, ügyészségnek, hogy érdemes félni attól, ha nem kooperálnak a NER-rel. Azt is tudjuk, hogy nagyon sok olyan területe van a gazdasági életnek, ami szintén NER-kötötté, NER-meghatározottá vált. Minél fontosabb, minél primerebb az állam befolyásoló szerepe, például a megrendelések, vagyis nemcsak a szabályozás útján, így a mélyépítés, az útépítés, az inf-

rastruktúra-fejlesztés terén, annál nagyobb a gazdagodás esélyének a NER-kötöttsége. A nagy oligarchák mind az infrastruktúra-iparból szerzik az első és legfontosabb vagyonelemeket, valószínűleg egészen hosszú ideig a legfontosabb koronaékszerek a vagyonokban Mészáros Lőrincnél, Szíjj Lászlónál ilyen területről jönnek. Mára az MBH beelőz ezekben, de az 2020 utáni fejlemény, hogy a pénzügyi szektor feltehetően nagyobb súlyt képvisel a vagyonban, mint az építőipari szektor. Folyamatosan, fokozatosan terjed a szofisztikáltabb, nagyobb szakértelmet, tehát nem tisztán az állami megrendelések elnyerésének a képességét igénylő iparágakra, gazdasági területekre az étvágy. A pénzügyi szektorban, a telekommunikációban, a turisztikaiparban jelentős oligarchikus szereplők vannak. Látjuk, hogy a társadalmi működés jelentős területei fogva vannak. És akkor adódik a kérdés: mi lesz, ha véget ér a rendszer? Egyébként osztom, Zoli, azt a nézetedet, hogyha a választást nem is veszíti el, a NER abban a formában, ahogy 2022-ig töretlenül, '24 óta meg egyre nagyobb törésekkel halad, nem folytatható tovább. Ez nem jelenti azt, hogy a NER képes magát demokratizálni vagy liberalizálni, csak egyszerűen ebben a formában, mivel nincs mit elosztania, hiszen a „kegykosár” szűkül és ürül, nem fogják tudni működtetni. Jogászként az én nagy álmom, hogy lesz majd új alkotmányozás, az milyen baromi izgi lenne. Realistaként meg azt kell mondanom, hogy aki a NER után jön, annak a top 50-ben nem lesz benne az alkotmányozás, mert annyi minden egyéb lesz, amivel szembe kell néznie: a különböző, egymásra rakódó válságok-

kal. De egyébként még akkor is, hogyha nem lesz jogállami elköteleződése a NER utáni hatalomnak, szükségképpen jogállamot fog építeni és liberalizálni fog. Ezt megpróbálom példával illusztrálni. Az Antall-kormány sajátos helyzetben volt. Azt, hogy liberális elköteleződésű lett volna, nehéz lenne rámondani. Magát inkább konzervatív értékűnek próbálta meghatározni, és én csak nagyon szűk területre tekintek, meg Bárándy Péterre, büntetőjogászra, hogy akkor mi minden történt a büntető törvénykönyvvel. Jöttünk egy diktatúrából, amit lehet puhának nevezni, de a büntetőjog még '87–88-ban is nagyon kemény volt, 26 ezres börtönnépességgel, a szigorított őrizettel, ami bírói döntés nélkül automatikusan engedte meghosszabbodni a súlyos elítélések, súlyos börtönbüntetések tartamát. Ebből csak liberalizációval lehetett kijönni. Tök mind egy, hogy mit gondolt magáról a kormány, milyen értékeket vallott. Ami a NER után fog következni, az mindenképpen a jogállamot kell erősítse, mert most jogállami megközelítésben teljesen ex lex állapotban vagyunk. Az álom forgatókönyv az, hogy egy nem NER-es hatalomnak kétharmada van, tehát tud és képes alkotmányozni. Én olyan szívesen látnám megíróként, oldalról közreműködőként is akár azt a törvénycsomagot vagy törvényt, aminek az a címe, hogy A közjogi mandátumok megszűnéséről. El tudnám képzelni, hogy a politikai felső vezető és afölött vagy azzal egy rangban lévő összes mandátum az új törvény, ha úgy tetszik, az új alkotmány elfogadásának napjával megszűnik, és akkor ez a szalajtott alkotmánybíróság, kúriai elnök, számvevőszék, most nem aka-

rom végigmondani, gyakorlatilag az összeset fel lehet sorolni, akiket 2010 óta foglyul ejtettek, mind nincs. Hogy aztán ezt meg lehet-e csinálni, hogy létezik-e olyan, hogy húzni egy vonalat, hogy mondjuk a helyettes államtitkár, az szakember, nem szakember, a főosztályvezető, az micsoda, meddig szabad, meddig lehet lemenni a cserében, hol van az apparátus vége, és hol kezdődik a politikai kinevezetti kaszt, ez részben döntés, részben belátás kérdése. Az igazolási eljárások igazán soha nem voltak sikeresek meg méltók Magyarországon. De egy ilyen forgatókönyvvel, ha lemetéljük a rendszer tetejét, akkor véget lehet vetni a NER dúlásának. Hogy ez megvalósul-e, vagy sem, majd elválik. Aztán ott van a vagyonszerezés, az igazságtétel, elszámoltatás ügye, ez csoda izgalmas dolog. Nagyon egyetértek azzal, amit a legfőbb ügyésszel kapcsolatban mondtál, bár egyébként egyáltalán nem ismerem az illetőt, de természetesen van egy háttere. Nem Polt Péter-i karrier az övé, vagy Varga Zs. Andrásé, hogy kívülről csöppent az igazságszolgáltatásba, tehát kicsit olyan, mint a korai Handó Tünde, akinek nem volt gyomra egy csomó mindent megcsinálni, amit elvárt volna tőle a hatalom, mert mégiscsak a bíróságról, belülről jött. És az biztos, hogy az ügyészségen, bíróságon, egy csomó hivatásrendben a szakmában nagyon sok tisztességes ember dolgozik, aki a szakmáját akarja, és ha hagyják, tudja is végezni. Őket békén kell hagyni, és hagyni kell, hogy tegyék a dolgukat. Egy Zétényi-Takács 2.0-t el tudnék képzelni. Az nem járja, hogy az elévülés bekövetkeztéből azok profitálnak, akik egyébként a bűneik büntetlenségét hatalmi-po-

litikai kegyként kapták, és hát itt most természetesen nem az élet, testi épség, személyi szabadság megsértését megvalósító bűnökről van szó, mint az eredeti Zétényi–Takács-féle tervezet esetében, hanem zömében a közvagyont meg a közbizalmat, a közélet tisztaságát sértő cselekményekről. Ezek közül sok nem évült el. A Magyar Nemzeti Bank ügye nem évült el, meg a lélegeztetőgép-beszerzés nem évült el. Ahol százmilliárdos tételről, ahol bünszervezet felmerül, ott nem jön képbe az elévülés, vagy azért, mert a törvény eleve nem engedi meg, vagy mert olyan hosszú az elévülés ideje, hogy még nem következett be. De az Elios-ügy, az már valószínűleg elbillent, vagy a győri Audi-telkek vagy a Híd a munka világába ügy, ezek feltehetően már elévültek vagy a közelében vannak. Igenis, bátran jogállami eszközzel elkötelezetten kell olyan szabályt hozni, ami az elévülést ezeknek az ügyeknek az esetében automatikusan meghosszabbítja, illetve a már bekövetkezett elévülést újra megnyitja. És ennek szervezeti keretet is lehet adni, megvan a szervezet, meg kell változtatni a tartalmát, de a keretek ott vannak: a Kormányzati Ellenőrzési Hivatalnak, a Nemzeti Védelmi Szolgálatnak és az Integritás Hatóságnak a hármasa tűnik alkalmasnak arra, hogy végig lehessen vinni ezt a feladatot.

És akkor egy harmadik területről is essen szó. Fontos látni, hogy bár a NER-t úgy éljük meg, és nem alaptalanul, hogy elképesztő mértékű hatalmat összpontosít az állam és mindenképp a kormány vezetésének a kezében, de ennek a hatalomnak jelentős része informális viszonyokon alapul. Miközben nagyon sok

az államosítás, az önkormányzatok kiürítése, oktatás, egészségügy államhoz koncentrálása, számos iparágban és sok gazdasági területen állami tulajdon jelenik meg, emellett van egy nagy fokú államtalanítás, illetve kormánytalanítás is. Vannak vagyonok és feladatok, amelyeket az államon kívülre szerveznek, alapítványnak nevezett konstrukcióba adják a felsőoktatást és egy csomó közvagyont, egyházi irányítás alá kerül a társadalmi felzárkóztatás, most újabban a gyermekvédelemmel kacérkodnak, tehát vannak államon kívüli hatalomkoncentrációk. És vannak államon belüli, de a kormánytól független hatalomkoncentrációk, például számos olyan szervezet és feladat, ami 2010-ig, '14-ig minisztériumi főosztályi szerkezetben működött, például a választási igazgatási rendszer, az most egy a kormánytól független állami szerv alá tartozik. Ugyanígy az Atomenergia Hivatal ma már autonóm államigazgatási szerv. A jogállami építkezésnek úgy kell megtörténnie, hogy ebben egy csomó központosításnak is kell lennie, kormányhatalom-megerősítésnek és bizonyos államon kívülre szervezett feladatok és vagyonok visszaállamosításának.

Van az az ismert bonmot a választási programról meg a kormányprogramról, és nyilván nagyon reméljük mindannyian, hogyha véget ér a NER, akkor nem azt tapasztaljuk majd, hogy a NER-t fidesztelenítik, hanem azt, hogy az országot fogják NER-teleníteni. Mert ugye adná magát, hogyha minden hatalmi ág készhez van szoktatva, és van egy erős, sok mindenre befolyással bíró állam, hogy akkor mi a fenének bontsuk ezt le? Beleülünk, és akkor majd minket

fog szolgálni. Hát elég kicserélni a zsebeket a pénzkifolyató rendszerek alján, hiszen mindenki tudja a dolgát. Reméljük, hogy nem erről fog szólni a váltás. Egyébként azt hiszem, hogy ennyire pesszimista forgatókönyvre azért sincsen ok, mert a felhajtóerő nem ezt követeli. A „most mi jövünk” 2010-ben sem volt hiteles, de biztos, hogy 2026-ban nem lesz eladható. Azzal is tisztában kell lenni, hogy a legönérdekkövetőbb és a leggyorsabban reagáló majdnem mindig a vagyon. Ha érzi a bukás lehetőségét, akkor nem fogja itt ölbe tett kézzel a párnacihába varrva várni, hogy elkozzák és visszavegyék. Akkor ki fog derülni, hogy ezek itt mind templom egerei szegénységűek, és nem lesz semmilyen észszerűen végrehajtható vagyon. Az általam remélt Zétényi–Takács 2.0, meg elévülés áttörése meg jogállami elszámoltatás mellett legalább ilyen fontos lesz egy jól megkonstruált vagyonadó és amnesztiaszabály, ami megfelelő helyeken húzza meg a határokat, és nemcsak igazságszolgáltatási eszközöktől várja a visszaélés útján szerzett vagy ellopott vagyonok visszatérését. Sokszólamú zenekar kell legyen, ami a NER-t lebontja. Rómát sem, meg a NER-t sem építették két nap alatt, a lebontás sem fog megtörténni két nap alatt.

Vicssek Martin József Péter előadásának címe: Az uniós konfliktusok a jogállamiság kérdésében. Az én átvezető kérdésem az, hogy helyre kell-e állítani valamilyen szinten a jogállamiságot ahhoz, hogy tényleg hozzáférjünk az uniós pénzekhez.

Martin József Péter Ha viszszatekintünk az elmúlt tizenöt évre,

akkor azt lehet mondani, hogy az EU hozzáállása a magyar jogállamiság és korrupciós problémához erősen megváltozott egy ponton, és ez a pont 2020–22 közöttre tehető. 2022 végétől, miután aktiválták a feltételeességi rezsimet, azóta beszélhetünk konfrontatívabb magatartásról. Korábban, bármennyire is fájó ezt kijelenteni, de mégis azt kell hogy mondjuk, az EU erőfeszítései a jogállamisági problémák kezelésére nem hoztak gyakorlatilag semmilyen eredményt. Ezt Daniel Kelemen az EU autoriter egyensúlyának nevezte. Először is a néppárt sokáig bevédte a Fideszt, másodsor Magyarország rengeteg támogatást kapott. Ha a teljes csatlakozás óta eltelt időszakot nézzük, akkor ez nagyjából a GDP három százaléka, hogyha csak a '10-es éveket nézzük, akkor a GDP négy százaléka tehető. Harmadszor: volt exit lehetőség, tehát aki nagyon szembenállt a rendszerrel, az elhagyhatta az országot. De a lényeg a mi szempontunkból most az, hogy '22-ig lényegében semmi nem történt. Persze ez annyiban igazságtalan, hogy elindult a 7. cikk eljárás, voltak kötelezettségességi eljárások, de ez, hogy úgy mondjam, egyáltalán nem fájt a magyar kormánynak. Ami fáj, az 2022 után történik, hogy tudniillik megvonják a pénzeket. A változást több okra lehet visszavezetni. Az egyik ok lehet az, hogy a nyugati és nettó befizető államok közvéleménye egyszerűen megelégette, hogy finanszírozzák az autokratikus országokat, ott pedig ellopják az európai uniós támogatásokat. A leglényegesebb ok pedig az volt, hogy akkor vált mindenki számára egyértelművé: Orbán alááshatja a közös uniós politikákat, elsősorban az ukrán háború ügyében,

de más területen is: a globális minimumadó vagy akár a költségvetés kérdéseiben.

Vicsek *A migránsok voltak, ami elsőként beakadt. Nem volt hajlandó közösen elfogadni a migránspolitikát.*

Martin Az utóbbi időben több ilyen ügyben is frontálisan szembement a magyar kormány az uniós többséggel. Még két dolgot tennék hozzá. A szemléletváltásban fontos lehetett a németországi kormányváltás is. Angela Merkel megközelítése teljesen más volt, mint az őt követő kormányoké, és ez igaz nemcsak a magyar autokráciához való viszonyra, hanem fájdalmas módon a putyini Oroszszággal fennállt kapcsolatra is. Az utána következő balközép Scholz-kormány, és ez kiterjeszhető a mostani nagykoalíciós Merz-kormányra is, lényegesen konfrontatívabb álláspontot képvisel. És még egy dolgot mondanék. A magyar kormány korábban is kószolhatta a nemzetközi cégeket, de az utóbbi időben megsza- porodtak a fenyegetések, zsarolások, kizsorítási kísérletek vagy maguk a kizsorítások, tehát tulajdonképpen kevésbé volt már kooperatív a multik jelentős része, illetve a magyar kormány közötti kapcsolat. Mindennek következménye, hogy aktiválták a feltételelességi rezsimeket. Három kalapról beszélünk. Összességében nagyjából 20 milliárd eurót blokkol az EU pillanatnyilag. Az összes uniós támogatás, kivéve az agrárpénzeket, jogállamisági feltételekhez van kötve, ami amúgy nagy dolog. Korábban, még a 30 milliárd eurós keretből, sajátos módon 2023 nyarán 10 milliárd eurót felszabadítottak az igazságügyi reformra hivatkozva, de nyílt titok

mindannyiunk számára, hogy attól, hogy az igazságügyi reformot elfogadta a magyar Országgyűlés, a nyomás az igazságszolgáltatásra nem csökkent. Ez valószínűleg elhibázott lépés volt az unió részéről. A TI és más civil szervezetek részéről rendszeresen értékeljük az úgynevezett mérföldköveket, szupermérföldköveket, amelyeket teljesíteni kell ahhoz, hogy felszabadítsák a pénzeket. Ezek jogállamisággal és antikorrupcióval kapcsolatos intézkedések. Összesen 27 ilyen van, mérföldkő, szupermérföldkő és ami egyébként soha nem kerül elő a közbeszédben, de ott van, az úgynevezett célok vagy targetek. Tehát ezeket kell teljesíteni a pénzek felszabadításához. Mi alapján mérhető ezen intézkedések hatékonysága? Most jelent meg a tanulmányom egy nemezetközi folyóiratban erről szerzőtársammal, Hajnal Áronnal, amelyben támaszkodtunk a TI Magyarország és a többi civil szervezet korábban közzétett értékelésire. Azt a módszertant alkalmaztuk, hogy elvileg az intézkedés hatásos volt-e, illetve, ha elvileg hatásos volt, akkor jól végrehajtották-e. Azt találtuk, hogy két probléma van. Az egyik, amikor nem hajtják végre az intézkedést, de van egy másik probléma is, hogyha végrehajjták, akkor sem éri el a kívánt hatást. Az igazságügyi reform eklatáns példája az utóbbinak. Azt egyébként végrehajtották úgy, ahogy abban megállapodott az EU-s és a magyar delegáció. De nem érte el a kívánt hatást.

A másik ilyen például a közbeszerzéseknél az egyajánlatos beszerzések aránya. A cél az, hogy az egyajánlatos beszerzések csökkenjenek. Ez az uniós finanszírozású projektek esetében bőven teljesült, ennek ellené-

re a közbeszerzési koncentráció nem csökkent, ezt a TI Magyarország adatai alátámasztják. És vannak olyan intézkedések, amelyeknél az történt, hogy jók az intézkedések, jók a célok, de nem hajtották végre őket. Ilyen például az Integritás Hatóság megfelelő felhatalmazása vagy a vagyonyilatkozási rendszer. Ezekben az unió teljesen adekvát dolgokat írt elő, amit a magyar kormány egész egyszerűen elszabotál. Hat kategóriába soroltuk ezeket az intézkedéseket: igazságszolgáltatás, közbeszerzés, transzparencia és korrupciós prevenció, új antikorrupciós intézmények, antikorrupciós stratégiák és az EU-s pénzek ellenőrzése. Az eredmény az, hogy minimális előrelépés ugyan történt, de nem kerültünk közelebb a jogállamiság helyreállításához és a rendszerszintű korrupció megtöréséhez. Viszont több mint 20 milliárd euró hiányzik a magyar költségvetésből, és ezáltal a magyar gazdaság helyzete rosszabb lett. A hatás a pénzek visszatartásán a nyomás gyakorlásán keresztül érvényesül. És most mi várható? A választásokig szerintem ugyanez lesz, Magyarország ezeket az intézkedéseket fél szívvel fogja végrehajtani. Fölmerül a kérdés, hogy miért nem hajtja végre a kormány az intézkedéseket. A kormányzatban tetten érhető az a gondolkodásmód, hogy minél rendszerszintűbbek az intézkedések, minél inkább végrehajtják a rendszerszintű reformokat, az annál inkább alááshatja az ő hatalmukat. Nem ezt fogják választani. Ha választani kell a hatalommegtartás és az uniónak való megfelelés között, akkor biztos, hogy mindig az elsőt fogják választani. A nyomás fennmarad, de a rendszerszintű korrupció megtöréséhez vagy a jogállamiság

helyreállításához a választásokig nem fogunk érdemben közel kerülni. Ha az ellenzék nyer, jó esély nyílik arra, hogy ezeknek a pénzeknek, ha nem is azonnal, és nem is a teljes összeget, de jelentős részét meg tudjuk kapni. Lengyelországban az történt, hogy a Tusk-kormány számára felszabadították ezeknek a pénzeknek a jelentős részét. De ez nem egy biankó csekk, nyilvánvalóan teljesíteni is kell a feltételeket. Jól jönne az uniónak, ha kormányváltás lenne Magyarországon, mert ha nem ez történik, akkor nem tudja az EU a rezsimeket megnyugtatóan lezárni, a saját szempontjából sem. Ha csak úgy nem, hogy egész egyszerűen ezek a pénzek teljes mértékben elvesznek. Ezt látom valószínű scénáriónak abban az esetben, ha mégsem történne kormány-, azaz sok tekintetben rendszerváltás.

Vicsok Minden arról szól, hogy a hatalomból semmilyen módon nem engedi kiobbantani magát a kormány, ezért minden eszközt alárendel ennek a célnak ezért nem teljesíti a jogállami feltételeket, amelyek pont a hatalom ellenőrzése érdekében születtek, ez a demokrácia, a jogállam lényege. Ehelyett arról beszélünk, hogy az unió ráerőlteti Magyarországra a csecsemők nemváltását, a menekülteket ráereszti a feleségeinkre, és így tovább, most egy kicsit nyilván túloztam, a feleség volt a túlzás. A választási kampány középpontjában az áll, hogy a magyar kormány legfőbb ellensége az Európai Unió, aki ide delegálja az általa fogva tartott Magyar Pétert, és mindenki, aki támogatja Magyar Pétert, ennek az uniónak a székértolója. Nekünk nevetséges, abszurd, de ez zajlik.

Fleck Már hallottam, hogy az Európai Unió is elkezdett óriásplakátokat gyártani Magyarország számára. Ilyen típusú propagandára más európai uniós tagállamban valószínűleg nincs szükség. Én egyébként remélem, hogy Magyarországon se nagyon. Én nem láttam olyan mérést, ami arról szólt volna, hogy a magyar választók többsége elfordult volna az Európai Uniótól. Tehát, ha jól tudom, még mindig Európa-párti a magyar társadalom többsége, és tulajdonképpen Magyar Péter üzeneteiben elég erősen szerepel az, hogy vissza akarja nemcsak a pénzeket hozni, hanem az európai intézményekben Magyarország presztízsét is. A néppárti Tisztagság ezt a kordában tartó szerepet erősíti. Orbánék nem fognak engedni a hatalomból. Tehát annak semmi valószínűsége nincs, hogy az Orbán-rezsim demokratizálódik vagy liberálizálódik vagy visszalép. Egyszerűen ezt sok dolog miatt nem teheti meg. Túl sokáig tartott ez a rendszer, túl sokat loptak, túl sok dolog válik veszélyessé a számukra. Akkor viszont annak a forgatókönyvnek kell egy picit a végére néznünk, hogy mi van akkor, ha egy ilyen nagyon éles helyzet jön létre a választások környékén, és a hatalom birtokosai mindenféle propagandaeszközökkel és erőszakszervezetekkel a kezükben a választás manipulációját hajtják végre, csálnak. Ezt most nem mondjuk végig.

Vicsek Nem ússzuk meg, hogy az utcai zavargások fordulatot is hoznánk.

Fleck Nem akarok ijesztgetni, csak azt mondom, hogy ha ezt a logikát egy lépéssel továbbvisszük, föl kell készülnünk arra is, hogy mi tör-

ténik akkor, ha az elvesztett választások után nem engedik a kormányt működni. Tehát a rendszerváltásnak nevezett dolog azért hiúsulhat meg, mert a hatalomból kieső autokrata olyan eszközökkel rendelkezik a gazdaságban, a közjogban, az intézményekben, amelyekkel nem engedi létrehozni a hatalomváltást. „A Tiszát vagy a DK-t nem engedjük hatalomhoz” – mondja Orbán, ezt én nem tudom úgy értelmezni, hogy arról szólna, hogy mindent megteszünk, hogy hatékony propagandát csináljunk a választásokig, és ha nem sikerül, akkor nem sikerül. Nem vagyok jóhiszemű Orbánnal kapcsolatban. Valószínűleg azt gondolja, hogy életveszélyes számára a hatalom kiengedése.

Vicsek De most ezekkel a mondatokkal a demokratikus átalakulásra vágyókban az elszánást szeretnéd erősíteni? Merthogy látjuk, a hatalmon levőkben milyen erős az elszánás. Akkor viszont határtalannak kell lenni a demokratikus vágyunknak is; erre játszol?

Fleck A választók azt is kalkulálják, amikor választanak, hogy minél erősebb demokratikus tömböt hozzanak létre. Sokkal könnyebb, gördülékenyebb, valószínűbb a demokratikus átalakítás, ha a demokratikus erők nagy többséggel nyernek. Csak azt is gondolom, hogy fel kell készülniük a választóknak arra is – a felkészülés nem erőszakra való felkészülést jelent –, hogy politikai patthelyzet jön létre, amiben lehetséges, hogy a vesztes Fidesz azt fogja mondani, azért vesztette el néhány mandátummal a választást, mert csalt az ellenzék. Bármennyire is abszurd a dolog, azt fogják mondani, hogy csaltak, és nem

ismerjük el a választásokat. És akkor mi történik? Nehéz felkészülni arra, hogy mit csinálunk ilyenkor; legalább mérlegeljük ezt a forgatókönyvet. A választók is értékeljék ezt a lehetőséget és például menjenek el választani. Például kezdjék el kiszámolni azt, hogy milyen a jó szavazati megosztás: egyéni jelöltekre a Tiszára szavazunk, a listán meg arra, akit szeretünk, demokratikus erőként gondolkodjanak el rajta. Az állampolgári felelősség nagyobb, amikor nem kormányváltásról, hanem rendszer-váltásról beszélünk. A veszélyek is nagyobbak.

Martin Hozzátenném, hogy az elit és a média felelőssége is egyre nagyobb. Az újságíró legyen amennyire csak lehet, objektív, tárgyilagos, távolságtartó. De sajnos még a demokratikus média esetében is gyakori az aránytévesztés. Azt veszem észre, hogy nemegyszer a kis hibákat vagy stikliket ugyanolyan elánnal torolja meg a független sajtó egy része, mint a nagy lopásokat, csalásokat, hazugságokat. Ebből a rendszer jön ki győztesen. De vissza az eredeti témához. A legizgalmasabb kérdés, hogyan lehet helyreállítani a jogállamiságot, ha nincs kétharmados többség. Egyetértek azzal, ami már elhangzott, hogy minél nagyobb a többség, potenciálisan annál jobban járunk. Az alkotmányozó többség ebből a szempontból kedvező lehet. Említettük a lengyel példát. Sajnos az van, hogy Lengyelországban az egyszerű többséggel rendelkező Tusk-kormány elképesztően népszerűtlenné vált nagyon rövid idő alatt, pedig Donald Tusk egy nagyon kipróbált, rutinos öreg róka, aki mögött óriási politikai tapasztalat és siker

van, nagy az uniós beágyazottsága is. Ha nem lesz nálunk jelentős többség, rettenetesen nehéz dolga lesz az új kormánynak. A lengyel kollégák sajnos ma úgy látják, hogy '27-ben visszajön a PiS egy új jobboldali párttal karöltve. Egyetértek Zolival, hogyha ez a többség, mondjuk, közelít már a 60 százalékhoz, vagy akörül van, de még nem kétharmad, már akkor is igaz lehet az, hogy megkezdődik az elitek igazodása az új világhoz. Az igazodásnak, de mondhatnék kellemetlenebb kifejezést is, Magyarországon nagy hagyománya van, ebben lehet bízni...

Ligeti Hogy fölvessek egy kettő és feledik forgatókönyvet, bár persze egyébként forgatókönyvből több is van, mert a papír bármit elbír, például ez nem a sajátom, ez Sajó Andrásé a 2022-es kötetünkben, a *Fekete könyv* második kötetében írt esszét, ő a Moncloa-paktumot hozta példaként. Az állam engedményt tesz a visszavonuló hatalomnak, hogy teljes arcvesztés nélkül retirálhasson. Ez az én kettő és feledik forgatókönyvem, ami közelebb áll ahhoz, amit Jóska végszavában mondott, hogy a lojalítások billenékenyek. Paktumos ország vagyunk. Bethlen, Peyer Antal, Tölgyessy, az egész rendszerváltoztatás folyamata is egy képzeletbeli vagy valóságos kerekasztal mellett zajlott le. Nincs sajnos utcai tömegmozgalom, amelyik kikényszerítené a változásokat, még Szerbia szintjén sem. El tudom képzelni, hogy a patthelyzetből, hogyha az csak azáltal patt, hogy viszonylag szűk szavazatmennység vagy mandátummennység hiányzik az alkotmányozó többséghez, valamiféle józan rendezést létre lehet hozni alkotmányozó több-

ség nélkül is. Nyilván a fifti-fifti körüli patthelyzetből nincs jogállami és demokratikus kibontakozás, tehát az majdhogynem az ököljognak adja át a terepet. De egy 60-40 körüli, 62-38 körüli helyzetben el tudom képzelni, hogy van észszerű kompromisszumos kiút. Létre lehetne hozni a működő alkotmánybíróságot, a működő ügyészséget, a működő bíróságot, közbeszerzési rendszert.

Vicsok Elengedem, amit kérdeztem volna, mert fontosabbnak tartom, hogy olyan neves személyiségek vannak a közönség soraiban, hogy örülnék, hogyha kérdeznének vagy hozzászólnának, de ahhoz mikrofont is adnék, hogyha bárkinek van kérdése vagy megjegyzése, akkor bátran! Van. János?

Kárpáti János A lengyel példával kapcsolatban kételyemet fogalmaznám meg, minden hasonlat sántít jeliségre. Tehát a PiS annyira azért nem radikalizálódott. A PiS-nél nem merült fel az a kérdés, hogy a vereség után Kaczyński nélkül van-e még PiS. És hogyha ezt magyarra lefordítom, akkor a kérdésem igazából kiindulópont: tegyük fel, hogy sikerül kormányt alakítani. Elképzelhetőnek tudjátok-e tartani, hogy a Fidesz mint egy konszolidált versenyképes, a kulturált revansra kész, alkalmas váltópártnak jelentkező, erős, de mindenféle bodicsek nélkül politizáló pártként próbáljon visszakerülni a hatalomba? Alkalmasnak tartjátok-e erre, vagy úgy gondoljátok, hogy amint ez a váltás megtörténik, abban az esetben a Fidesznek már egészen más a sorsa, mint amilyen a PiS-é lett? Köszönöm.

Martin Szerintem ez attól függ, hogy mekkora a vereség a Fidesz oldalán. Ha kicsi a vereség, tehát kis többséggel győz a Tisza, akkor én azt gondolom, hogy a mélyállam a helyén marad, és a mélyállam foglyul ejti majd az új kormányt, megnehezíteni a kormányzást minden tekintetben. A másik pedig, amit gondolok, hogy a Fidesz folyamatosan a jogállamiságra fog hivatkozni, tehát teljesen gátlástalanul át fogják venni ugyanazt a retorikát, amit most az ellenzék használ. Tehát ha jelentős, mondjuk legalább 60 százalékos a többség, akkor szerintem az van, ami a kérdésedben megfogalmazott állítás vagy remény, és megroggyanhat a Fidesz. De ötvenpár százaléknál ezt nem gondolom, hogy így lenne, abban az esetben a mélyállammal karöltve minden erővel dolgoznak majd a mielőbbi visszatérésen.

Fleck Ne felejtjük el azt sem, hogy Orbán először a Fideszt ejtette foglyul és alakította át egy teljesen más típusú hatalmi konglomerátummá, ami nem alkalmas a demokratikus működésre. Az Orbán nélküli Fidesznek lehetetlen a túlélés. Nem látható előre, hogy milyen személyek fognak felbukkanni, de akik előbukkannak néha, azok olyan módon vannak kézben tartva és kompromittálva, hogy nagyon nehéz elképzelni, hogy kijönnének a zsákutcából. A Fidesz azonosult a NER-rel. A NER meg azonos azzal az autokráciával, amitől meg akarunk szabadulni. Tehát ez egy nagyon nehéz helyzet. Magára húzta az egészet, tehát tulajdonképpen nincs menekülőútja se a Fidesznek, se Orbánnak.